

МЕТАФОРИЧНИ МОДЕЛИ НА ПАМЕТТА В БЪЛГАРСКИЯ И СРЪБСКИЯ ЕЗИК

Надежда Михайлова-Сталянова, Елена Крейчова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Масариков университет, Чехия

Abstract: Using the methodology of cognitive semantics we describe metaphoric schemata of memory in Bulgarian and Serbian. We show the metaphoric models common for both languages such as ‘memory is an object’, ‘memory is a container’, ‘memories are living creatures’, ‘memories are liquids’ etc.

Паметта наред с перцепцията, мисленето, въображението и вниманието е когнитивен процес, обект на изучаване от психологията. Тя обикновено се дефинира като „способност или умение, чрез което миналите събития могат да се припомнят, да се мисли за тях или да бъдат описвани в настоящия момент“ ([Корсини 1998: 770](#)). С термина “памет” се обозначава съвкупност от разнообразни процеси с варираща сложност, произход и предназначение. Психологията отделя различни паметови процеси: фиксация, удържане (съхраняване, ретенция) и възпроизвеждане на преживяната информация в някакъв код – сензо-перцептивен, смислов или словесен. „Психологическите форми на паметта... удържат преживяното съдържание, но го прекодират, интерпретират, уплътняват, а в редица случаи и деформират. Във функционирането на паметта се включва и забравянето, заличаването на преживявания както преднамерено, така и спонтанно“ ([Минчев 1993: 143](#)).

Цел на настоящия текст е да изследва езиковата репрезентация на този ментален процес – да очертае как езикът осмисля, характеризира и структурира процесите на запомняне, припомняне и забравяне, т.е. как езикът концептуализира тези процеси.

Езиковите факти тук са интерпретирани въз основа на теорията за концептуалната метафора на Лейкф и Джонсън, представена в "Metaphors We Live By" от 1980 г. Според нея човек концептуализира (осмисля) абстрактните явления чрез понятийни метафори, основани на явления от конкретни, сетивнодостъпни сфери. "Концептуалната метафора неформално се определя като начин да се мисли за една област през призмата на друга, като от областта източник (source) се пренасят в областта мишена (target) тези когнитивни структури, в чиито термини се структурира опитът, отнасящ се до областта източник ([Кобозева 2000: 171](#)). А тъй като паметта несъмнено е *par excellence* абстрактно явление, ще се постареем да открием областите – източници (или още според [Рахилина 2000: 360](#) донорските зони), послужили за нейната метафоризация.

За българския и сръбския език са характерни следните метафорични схеми:

Паметта е материален обект, който има повърхност. На тази повърхност подобно на записването на мисли върху хартия могат да се записват и да се съхраняват спомените. Процесът на запомняне е като писане върху хартия, като слагане на печат върху хартия или друга повърхност; изчезването на спомените, или забравянето, се оприличава на изтриване или заличаване на вече записани думи:

в паметта ми е запечатан спомен;

изличавам от паметта си;

имам бели петна в паметта;

Урезано ми је у сећање – 'Взрязан ми е в паметта';

Избрисати из сећања – 'Изтривам от паметта';

Имам руну у сећању – 'Имам дупка в паметта'.

Паметта е материален обект, върху който спомените се съхраняват чрез различни техники: гравирание, работа с длето, записване ([Jäkel 2003: 194](#)):

набивам си нещо в главата;

нещо ми се връзва в паметта;

оставям дълбоки следи в паметта;

Убацујем нешто у главу – ‘Слагам нещо в главата си’;

Нешто ми се урезало у сећање – ‘Врязало се е в паметта ми’;

Нешто оставља дубок траг у сећању – ‘нещо оставя дълбока следа в паметта’.

Можем да говорим за мисловна работилница, в която субектът на паметта си служи с различни техники, за да запази спомените и след това да ги складира.

Почти всички изследователи обръщат внимание на факта, че паметта се концептуализира като място, което изпълнява функция на контейнер или на склад, в който се събират и съхраняват спомените. Кубрякова ([Кубрякова 2001: 87](#)) разглежда паметта като вместилище, което може да изпълнява роля на хранилище, склад или библиотека, и дава следните примери за руския език:

Хранить в памяти – извлекать из нее;

Присутствовать в памяти – отсутствовать из нее;

Сохранять – не сохранять.

Тази метафорична схема е активна и за двата изследвани езика.

Паметта е контейнер, а спомените са субстанция, която се съхранява в този контейнер:

пазя в паметта си;

съхранявам в паметта си;

откъде го изрови това – ‘как си спомни за това’;

Сачувати у сећању – ‘съхранявам, пазя в паметта’;

Одакле си то извукао – “како си се тога сетио” – ‘как си спомни’.

Опредметяването на паметта наблюдаваме и в посока на оподобяването ѝ с машина, която работи по предварително определен начин или зададена схема.

Когато не изпълнява функциите си, подобно на машините или механизмите тя престава да работи.

Паметта е машина:

Паметта работи добре / зле;

Работа на паметта;

Нарушения в работата на паметта.

По-нататъшна специализация на метафората **паметта е машина** откриваме в изключително активната в наши дни компютърна терминология, получила широко разпространение. Метафорична схема тук е **паметта е компютър**.

Поредната специализация на схемата **паметта е предмет** виждаме в изразите *зубя си паметта*, където паметта се разглежда като предмет, който може да се изгуби.

Една от ценалните метафорични схеми е **спомените са живи същества**. Нейните конкретизации виждаме в следните посоки:

Спомените живеят свой собствен живот с ясно изразен жизнен цикъл – раждане, живот и смърт:

спомените заживяват;

спомените оживяват;

възкресявам спомена за;

нещо живее в паметта ми;

споменът е оцелял / отмира;

запазете спомените си живи;

спомените ме връщат към;

Успомене живе – 'спомените живеят';

Успомене су оживеле – 'спомените са оживели';

Оживети сећања на – 'възкресявам спомена за';

Нешто ми живи у сећању – 'нещо живее в паметта ми';

Остале су само успомене – 'останаха само спомени';

Сачувати у живом сећању – 'запазя в жива памет'.

В езика наблюдаваме още детайли за части от жизнения цикъл на спомените, а именно сън и събуждане – състояния, характерни за всяко живо същество:

Заспали спомени;

Не събуждай спомена;

Уснула сећања – 'заспали спомени';

Не буди успомене – 'не събуждай спомени'.

Спомените притежават хабитуални характеристики с ясно изразена негативна конотация. Тяхното поведение често е внезапно и предизвиква неприятна изненада. Поведението им е агресивно, целта им е да нараняват субекта и да “причиняват дискомфорт, като душевните страдания придобиват физически измерения” (О. Гущева). В поведението им може да се открие определена цел – да завладеят съзнанието, ума или мислите на „притежателя им”. За изпълнението на тази цел те са агресивни – атакуват, преследват, нахлуват в личното пространство, като крайната им цел е постигане на пълно владичество и контрол:

врѡхлетяха ме спомени;

спомените нахлуват;

мѡчат ме спомени;

бягам от спомена;

спомените ме преследват;

спомените не ме оставят;

владяат ме / завладян съм от спомените;

Наилазе сећања – 'спомените нахлуват, навлизат';

Муче ме успомене – 'Мѡчат ме спомени';

Бежати од успомена – 'бягам от спомена';

Прате ме успомене – 'съпровождат ме, вървят с мен';

Н, Михайлова-Сталянова, Е. Крейчова. *Метафорични модели на паметта ...*

Успомене ми не дају мира – 'не ми дават покойствие';

Савладала су ме сећања – 'завладяха ме спомени'.

Тенденцијата към анимизација на паметта откриваме и при метафората **паметта е живо същество**, в което протичат физиологични процеси. Паметта може да се изтощи, да се умори, да се освежи, както и да се тренира, да натрупва умения, мускулна маса, за да стане по-силна и работоспособна. Това е подобно на живите организми, които с тренираност постигат по-висока ефективност:

тренирам паметта си;

освежавам паметта си;

не си затормозявам паметта;

Тренирати памћење – 'тренирам паметта';

Освежити памћење – 'освежавам паметта';

Нећу да оптерећујем мозак, главу – 'няма да натоварвам мозъка, главата'.

Между субекта на паметта и самата памет се наблюдават взаимоотношения, характерни за хората – отбелязват се прояви на коректност и лоялност към партньора и съответно – тяхното отсъствие. Тези взаимоотношения са на много близки приятели, които могат да рзчитат един на друг (*услужлива памет*), дори и на любовна двойка – липсата на коректност е като изневярата (*паметта ми изневерява*):

Паметта ми изневерява;

Не мога да разчитам на паметта си;

Ако не ме лъже паметта;

Услужлива памет;

Издадо ме памћење – 'паметта ме предаде';

Не могу да се поуздам у своје памћење – 'не мога да се доверя на своята памет';

Ако ме сећање не вара – 'ако не ми изневярва паметта'.

Следващата метафорична схема е **спомените са предмети**. Като всички материални обекти спомените притежават физически характеристики като цвят, контраст, форма и контури в пространството:

Ярки, релефни спомени;

Избледнели / мъгляви спомени;

Спомените бледнеят;

Ярке успомене – 'ярки спомени';

Избледеле успомене – 'избледнели спомени';

Успомене бледе – 'бледи спомени'.

Като физически тела спомените излъчват светлина и топлина:

Светъл / мрачен спомен;

Спомените ме топят;

Успомене греју – 'спомените топят';

Светле успомене, светла сећања – 'светли 'спомени;

Мрачна сећања, мрачне – 'мрачни спомени'.

Спомените са предмети, които могат да се хванат с ръка, да се предават от един човек на друг:

Нося спомените със себе си;

Споменът се предава от поколение на поколение;

Носимо са собом успомене – 'носим със себе си спомените';

Успомене се преносе са колена на колена – 'спомените се пренасят от поколение на поколение'.

Специфична метафора представлява схемата **спомените са течност** в примери като:

Н, Михайлова-Сталянова, Е. Крейчова. *Метафорични модели на паметта ...*

в паметта ми изплува;

потопям се в спомените си;

Удубити се у сећања – 'потопям се в спомените';

Сећања израњају на површину – 'спомените изплуват на повърхността'.

Интересно е да се проследи мястото на локализация на паметта, т.е. местонахождението ѝ според наивната анатомия. За паметта езикът не посочва едно-единствено местонахождение за разлика например от локализацията на мислите, които са в главата, или на чувствата – в сърцето и под. Локализацията на паметта, съхранението на спомените, протичащите процеси на запомняне, припомняне, опериране със съхранената информация и знания могат да се осъществяват в мозъка, в главата, в сърцето, в съзнанието, в душата. „Локусът на паметта се разбира различно, още повече че сърцето помни различни неща от това, което помни разумът” ([Кубрякова 1991: 87](#)). Туровски разграничава „памет на съзнанието” и „памет на сърцето” (забыть любимую девушку = ‘перестать любить’). Подобно на руския език и в двата изследвани езика откриваме различна локализация на паметта. В сърцето се пазят спомени за преживени, минали събития, както и за чувствата, свързани с тях – *пазя в сърцето си топлия спомен за нашата среща*. В ума се съхраняват данни, знания, натрупан опит – *главата ми е пълна с ненужни факти*.

Приведеният езиков материал показва, че паметта се концептуализира по сходен начин и в двата езика. Причините за това са комплексни. От една страна, можем да ги търсим в близкото родство между двата езика. От друга – в териториалната близост на двата етноса, в общия бит и сходното културно и историческо минало.

Литература

- Гущева, О. 2001. Номинация воспроизведения в памяти в польском языке. В: *Паланістыка 2001*. Минск, 2002, 127–144.
- Корсини, Реймънд Дж. (ред.) 1998. *Енциклопедия по психология*. София, 1998.
- Минчев, В. 1993. *Лекции по обща психология*. София, 1993.
- Кубрякова, Е. 1991. Об одном фрагменте концептуального анализа слова память. В: Н. Д. Арутюнова (отв. ред.). *Логический анализ языка: Культурные концепты*. Москва, АН СССР. Ин-т языкознания.
- Туровский, В. 1991. Память в наивной картине мира: забыть, вспомнить, помнить. – В: Н. Д. Арутюнова (отв. ред.). *Логический анализ языка: Культурные концепты*. Москва, АН СССР. Ин-т языкознания.
- Кобозева, И. 2000. *Лингвистическая семантика*. Москва, 2000.
- Лейкъф, Дж., Джонсън 1990. Метафоры, которыми мы живем. В: *Теория метафоры*. Москва, 1990, 387–415.
- Рахилина, Е. 2000. *Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость*. Москва.
- Jäkel, O. 2003. *Metaforý w abstrakcyjnych domenach dyskursu*. Kraków, 2003.

